

ԲԱՆԲԵՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

ISSN 1829-054X

Matenadaran
Mesrop Mashtots Institute of Ancient Manuscripts
and “Friends of the Matenadaran” Benevolent Fund express their
gratitude to “JTI ARMENIA” CJSC
for sponsoring the publication of this volume

Մատենադարան
Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտը և
«Մատենադարանի բարեկամներ» բարեգործական հիմնադրամը
երախտագիտություն են հայտնում «ՋԵՅ ԹԻ ԱՅ ԱՐՄԵՆԻԱ» ՓԲԸ-ին
սույն հատորի հրատարակությանն աջակցելու համար

MATENADARAN
MESROP MASHTOTS INSTITUTE OF ANCIENT MANUSCRIPTS

BULLETIN OF MATENADARAN
35

Yerevan – 2023

МАТЕНАДАРАН
ИНСТИТУТ ДРЕВНИХ РУКОПИСЕЙ ИМЕНИ МЕСРОПА МАШТОЦА

ВЕСТНИК МАТЕНАДАРАНА
35

Ереван – 2023

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ
ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑԻ ԱՆՎԱՆ ՀԻՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

**ԲԱՆԲԵՐ
ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ**

35

*Տպագրվում է Մեսրոպ Մաշտոցի անվան
Մատենադարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ*

*Խմբագրական խորհուրդ՝ Գոհար Մուրադյան (գլխավոր խմբագիր), Վահան Տեր-
Ղևոնդյան, Կարեն Մաթևոսյան, Օլգա Վարդազարյան, Վահե Թորոսյան, Թեո վան
Լինտ, Արմեն Մովսեֆյան, Արտաշես Շահնազարյան, Գուրգեն Գասպարյան,
Արուսյակ Թամրազյան, Հայկ Համբարձումյան:*

*«Բանբեր Մատենադարանի» 35, Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի
ին-տ. Երևան, 2023, 320 էջ (ներդիր 8 էջ):*

ՀԱՅԳԵ ԲՈՒՇՀԱՈՒՉԵՆ (1939-2023)

Արդի հայագիտության արտասահմանցի նշանավոր հետազոտողների շարքից պակասեց ևս մի թանկագին անուն՝ Հայդե Բուշհաուզենը: Նրա ամուսինը՝ ավստրիացի պրոֆեսոր Հելմուտ Բուշհաուզենը (1937-2014), լայնորեն հայտնի է աշխարհի բյուզանդագիտա-

կան և հայագիտական շրջանակներում: Նրա անբաժան գործակիցն էր կինը՝ ճարտարապետության դոկտոր Հայդեն:

1976 թ. Հելմուտ և Հայդե Բուշհաուզեններն աշխատում էին Վիեննայի Մխիթարյան Միաբանության գրադարանում: Նրանց ուշադրությունը գրավեցին Արիմում գրված հայկական ձեռագրերը: Հայերի Արիմում հաստատված լինելու և մշակութային ծանրակշիռ ավանդ թողնելու փաստը շատ հետաքրքրեց նրանց, ուստի սկսեցին ավելի խորն ուսումնասիրել Հայոց պատմությունը: 14-րդ դարի 30-ական թվականներից բազմաթիվ հայեր, հիմնականում Անիից և այլ շրջաններից, ստիպված էին լքել իրենց հայրենիքը: Հեռանալիս նրանք իրենց հետ էին տանում ձեռագրեր, քիչ չէին նաև արտագաղթող գրիչներն ու մանրանկարիչները: Պահպանվել են որոշ ձեռագրեր, որոնք սկսել են ընդօրինակվել Հայաստանում և ավարտին են հասցվել Արիմում: Տեղի մանրանկարիչները, իհարկե, պահպանում էին իրենց ազգային ավանդույթները, սակայն գերծ չէին մնում եվրոպական արվեստի ազդեցությունից (Արիմի հայաբնակ հատվածը գտնվում էր ջենովացիների իշխանության ներքո): Բուշհաուզեն ամուսինները հետաքրքրվեցին գեղարվեստական դպրոցների և էսթետիկական սկզբունքների գուգակցման երևույթով, որով առանձնանում էր Արիմի հայկական ձեռագրական արվեստը: Նրանք նաև կազմեցին Վիեննայի Մխիթարյան Միաբանության հայկական նկարագրող ձեռագրերի ցուցակը՝ համապատասխան ուսումնասիրությամբ՝ *Buschhausen Haide und Helmut, Die illuminierten Armenischen Handschriften der Mechitaristen-Congregation in Wien, Wien, 1976:*

Իրենց ուսումնասիրությունների խորացման նպատակով Բուշհաուզեն ամուսինները դիմել են Լենինգրադի էրմիտաժի աշխատակից, արվեստաբանությունից դոկտոր Ալիսա Բանկին, որը նրանց ուղղորդել է կապ հաստատել Մատենադարանի հետ: Մատենադարանի տնօրեն ակադեմիկոս Լևոն Խաչիկյանը, որ զբաղվում էր հայերի դեպի Ղրիմ զանգվածային արտագաղթի պատմական պատճառներով, առաջարկեց Բուշհաուզեններին զբաղվել Ղրիմի հայկական մանրանկարչության ուսումնասիրությամբ: Ուստի որոշվեց, որ նրանք պետք է քննեն Մատենադարանում և արևմտյան հավաքածուներում պահվող Ղրիմի հայկական ձեռագրերը՝ Մատենադարանի գիտաշխատող, արվեստաբանությունից դոկտոր, Ղրիմի մանրանկարչությունն ուսումնասիրող էմմա Կորխմազյանի (1930-2009) համագործակցությամբ: Այդ բազմամյա գործակցությունը պսակվեց «Ղրիմի հայկական մանրանկարչությունն ու ճարտարապետությունը» գրքի հրատարակմամբ, որ ներառում է աշխարհի տարբեր ձեռագրատներում պահվող Ղրիմի հայկական մանրանկարների 1450 լուսանկար:

Հայդե և Հելմուտ Բուշհաուզենները համագործակցել են նաև Մատենադարանի աշխատակից, բժշկագիտության դոկտոր Ստելլա Վարդանյանի հետ: 1978 թվականից ի վեր Բուշհաուզենները մասնակցում էին Մատենադարանի գիտաժողովներին, այցելում Հայաստանի և Արցախի պատմական հուշարձանները: Նրանց մտերիմ բարեկամն էր նաև Մատենադարանի հայկական գրչության կենտրոնների լավագույն և չգերազանցված գիտակ Արտաշես Մաթևոսյանը (1922-2004), որի հետ աշխատել են նշանավոր «էմիաժնի Ավետարանի» ուսումնասիրության և ֆաքսիմիլե հրատարակության վրա: Այն իր մակարդակով և նշանակությամբ հայկական ձեռագրերի հրատարակության առավել աչքի ընկնող օրինակներից է:

Տարիներ շարունակ աշխատելով Մատենադարանում, Հելմուտ և Հայդե Բուշհաուզենները մասնակցել են նաև միջնադարագետների և հայագետների միջազգային բազմաթիվ համաժողովների, հետազոտողներին ծանոթացնելով հայկական արվեստի, ճարտարապետության և ձեռագրական ժառանգության հուշարձաններին:

Մատենադարանի աշխատակիցներն իրենց խորին երախտագիտությունն են հայտնում Բուշհաուզեն ամուսիններին և մշտապես վառ կպահեն նրանց հիշատակը:

Նրանց աշխատությունների ցանկին կարելի է ծանոթանալ հետևյալ կապուղիով՝ [http://opac.regesta-imperii.de/lang_de/autoren.php?](http://opac.regesta-imperii.de/lang_de/autoren.php?name=Buschhausen%2C+Helmut)

[name=Buschhausen%2C+Helmut](http://opac.regesta-imperii.de/lang_de/autoren.php?name=Buschhausen%2C+Helmut)

Լինա Պիրադովա
Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան,
գերմաներենի թարգմանիչ, զբոսավար

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԷՈՐԳ ՏԷՐ-ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

Մաշտոցեան Մատենադարանի ձեռագրական հաւաքածուները
(ժողովման պատմութեան համառօտ ուրուագիծ).....5

ՄԱՐԻՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Ղազար Ջահկեցու «Գիրք աղօթից»-ի 1742-1744 թթ.
տպագրված տարբերակները32

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԿԱՐԵՆ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ

Ներսես Շնորհալու ծննդյան թվականն ըստ
իւր եղբորորդի Գրիգորի հիշատակարանի44

ԱՐՄԵՆ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Հայոց հնագոյն թաղման ծեսերը
(ըստ ազգածին ավանդության տվյալների).....56

ԶՈՀՐԱԲ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

Պատեր և պարիսպներ. մասնավորի ու հանրայինի միջև
սահմանները Կիլիկյան Հայաստանի փառափայլին միջավայրում.....68

ՀԱՅԿ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ

Ինչո՞ւ, ե՞րբ և որքա՞ն են ուսում «Սասնա ծռեր»
էպոսում ու միջնադարյան գրականության մեջ. սնունդն ու ծեսը81

ՍԱՄՎԵԼ ՌԱՄԱԶՅԱՆ

Անի փառափ կործանման մասին թուրքական
ավանդագրոյցը և դրա հայկական արմատները.....108

ՀԱՅԿԱԶ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ, ՀԵՆՐԻԿ ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ

Մարդպետություն գործակալությունը և մարդպետ պաշտոնյան.....129

ԱՇՈՏ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Հայ պատմագրության ուսումնասիրման փառափայլան դիտանկյան
ներածական հարցեր.....158

ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՌՈՒՋԱՆ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

ԺԳ դարում ընդօրինակված
 «Բանմ իմաստասիրաց»-ի շոք տարբեր բնագիր 189

ԱՐՎԵՍ

ՇՈՂԱԿԱԹ ԴԵՎՐԻԿՅԱՆ

Գրիգոր Նարեկացու տեսիլի պատկերագրությունը
 (Մանրանկարներից մինչև Մխիթարյան
 հայրերի հրատարակությունների փորագրանկարներ) 204

ԼՈՒՍԻՆԵ ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ

«Հաղորդությունը» Թորոս սարկավազի և Թորոս Տարոնացու
 մանրանկարներում 216

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՄԱՆ ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆ, ԳԻԱՆԱ ՄԻՐԻՋԱՆՅԱՆ

Սանահինի արհայական-իշխանական հանգստարանները
 Զաֆարյանների տապանատան հնագիտական
 պեղումների համապատկերում 225

ՄԵՐԻ ՍԱՖԱՐՅԱՆ

Սրվելի վանական համալիրը
 (2021-2022 թթ. պեղումների արդյունքները) 235

ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄ

ԱՐՏԱԿ ՄԱՂԱՅԱՆ

Արցախի բնակավայրերն ըստ Երուսաղեմի
 և Հակոբյանց վանքի նվիրակի հաշվետումարի 252

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՈՒՍՅԱԿ ԹԱՄՐԱԶՅԱՆ

Արամ Քերովբեան, *Զայն Յանապատի. Եկեղեցական
 երաժշտության բարեկարգումը ԺԹ. դարու վերջաւորութեան,*
 Ակն ընկերակցութիւն, Փարիզ, 2017 271

ՄԱՀԱՆՈՍԱԿԱՆՆԵՐ

Տաթևիկ Մանուկյան, Գեվորգ Տեր-Վարդանյան (1951-2023)	294
Կարեն Մաթևոսյան, Վարդան Գեվրիկյան (1964-2023)	301
Լինա Պիրադովա, Հայդե Բուշնաուզեն (1939-2023)	309
 <i>ԲԱՆԲԵՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ հանդեսի հոդվածների</i> ձևավորմանը վերաբերող պահանջներ	311

CONTENTS
BIBLIOGRAPHY**Gevorg Ter-Vardanyan**

The Manuscript Collections of Mashtots Matenadaran 5

Marine Sargsyan

The Versions of the *Prayer Book* by Ghazar Jahkets'i
Printed in 1742–1744 32

HISTORY AND ETHNOGRAPHY**Karen Matevosyan**

The Date of Birth of Catholicos Nersēs Shnorhali
according to the Colophon of his Nephew Grigor 44

Armen Petrosyan

Funeral Rites of Earliest Armenians
(According to Ethnogenic Tradition) 56

Zohrab Gevorgyan

Walls and Fences: Boundaries between the Private
and Public in the Urban Environment of Cilician Armenia 68

Hayk Hambardzumyan

Why, When and How Much They Eat in the Epic
"Sasna Tsrer" and in Medieval Literature? Food and Ritual 81

Samvel Ramazyan

The Turkish Legend about the Destruction of the
City of Ani and its Armenian Roots 108

Haykaz Gevorgyan, Henrik Khachatryan

The Office of Mardpetut'yun and the Mardpet Official 129

Ashot Sargsyan

Introductory Issues Related to the Study of Armenian
Historiography from the Political Aspect 158

PHILOLOGY
Ruzan Poghosyan

- Four Different Copies of “Sayings of Philosophers”
from the 13th Century.....189

ART**Shoghakat Devrikyan**

- Iconography of Grigor Narekats‘i’s Vision
(From Miniatures to Engravings of Mekhitarists’ Publications).....204

Lusine Barseghyan

- Communion of the Apostles in the Miniatures
of T‘oros the Deacon and T‘oros Taronats‘i.....216

ARCHAEOLOGY**Arman Nalbandyan, Diana Mirijanyan**

- Sanahin as a Royal and Princely Cemetery.....225

Meri Safaryan

- The Monastery Complex of Srvegh (Results of excavations 2021–2022).....235

PUBLICATION**Artak Maghalyan**

- The Settlements of Artsakh according to the Donation
Book of the Saint James Monastery of Jerusalem.....252

BOOK REVIEW**Arusiak Tamrazian**

- Aram Kerobian, *A Voice in the Wilderness. Reform of the Church
Music in the Late 19th Century*, Paris, 1917.....271

OBITUARIES

- Tatevik Manukyan**, Gevorg Ter-Vardanyan (1951-2023).....294

- Karen Matevosyan**, Vardan Devrikyan (1964-2023).....301

- Lina Piradova**, Heide Buschhausen (1939-2023).....309

СОДЕРЖАНИЕ

БИБЛИОГРАФИЯ

Геворг Тер-Варданян

Рукописные собрания Матенадарана им. Маштоца..... 5

Марине Саргсян

Версии «Молитвенника» Казара Джахкеци,
напечатанная в 1742-1744 гг. 32

ИСТОРИЯ И ЭТНОГРАФИЯ

Карен Матевосян

Дата рождения католикоса Нерсеса Шнорали согласно
памятной записи его племянника Григора 44

Армен Петросян

Похоронные обряды
древнейших армян (по данным этногонического предания)..... 56

Зограб Геворгян

Стены и заборы: границы
между частным и общественным в городской
среде Киликийской Армении 68

Айк Амбарцумян

Почему, когда и сколько едят в эпосе «Сасунские удалцы»
и в средневековой литературе? Еда и ритуал..... 81

Самвел Рамазян

Турецкое предание о разрушении города
Ани и его армянские корни..... 108

Айказ Геворгян, Генрик Хачатрян

Ведомство *мардпетутюн*
и должность *мардпета*..... 129

Ашот Саргсян

Размышления об изучении армянской
историографии в политическом аспекте..... 158

ФИЛОЛОГИЯ

Рузан Погосян

Четыре разные рукописи
“Изречений философов” XIII века..... 189

ИСКУССТВО

Шогакат Деврикан

Иконография видения Григора Нарекаци
(от миниатюр до гравюр изданий Мхитаристов)..... 204

Лусине Барсеган

“Причащение апостолов” в миниатюрах Тороса Дьякона
и Тороса Таронаци..... 216

АРХЕОЛОГИЯ

Арман Налбандян, Диана Мириджанян

Санаин как царская и княжеская усыпальница..... 225

Мери Сафарян

Монастырский комплекс
Срвег (результаты раскопок 2021-2022 гг.)..... 235

ПУБЛИКАЦИЯ

Артак Магальян

Поселения Арцаха согласно книге пожертвований
иерусалимского монастыря свв. Иаковов..... 252

РЕЦЕНЗИЯ

Арусяк Тамразян

Арам Керобян, *Глас в пустыне. Реформа церковной
музыки в конце XIX века*, Париж, 2017..... 271

НЕКРОЛОГИ

Татевик Манукян, Геворг Тер-Варданян (1951-2023)..... 294

Карен Матевосян, Вардан Деврикан (1964-2023)..... 301

Лина Пирадова, Хайде Бушхаузен (1939-2023)..... 309

ԲԱՆԲԵՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

Հատոր 35

BULLETIN OF MATENADARAN

Volume 35

ВЕСТНИК МАТЕНАДАРАНА

Том 35

Համակարգչային ձևավորումը և էջադրումը՝ Անահիտ Խանգադյանի
Շապիկի ձևավորումը՝ Մարտիրոս Տոլմանեանի
Շապիկին՝ Ներսես Շնորհալի, Մանրուսմունք (Գրիմ), 1352 թ., ՄՄ 591
Սրբագրիչ՝ Արմինե Գրիգորյան
Հրատարակչական խմբագիր՝ Հայկ Համբարձումյան

Տպագրված է «ՔՈՓԻ ՓՐԻՆԹ» ՍՊԸ տպարանում

Ք. Երևան, Ներսիսյան 1

Զախսը՝ 70×100 1/16, տպագրական մամուլ՝ 20

տպաֆանակ՝ 150

Մատենադարան

Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտի

հրատարակչական բաժին, ք. Երևան, Մաշտոցի պող. 53, հեռ. (010) 513033

publishing.matenadaran@gmail.com

Ամսագրի քվային տարբերակը՝

banber.matenadaran.am/download-category/բանբեր-մատենադարանի/